

MOENSIANA

Nummer 11

December 2014

*Petronella Moens en haar literaire vriendinnen en
collega's*

een uitgave van

stichting
petronella
moens *de Vriendin van 't Vaderland*

Van de redactie

Moensiana, de jaarlijkse nieuwsbrief van de *Stichting Petronella Moens, De Vriendin van 't Vaderland*, is dit jaar aan de elfde jaargang toe. In dit nummer wordt aandacht geschonken aan de literaire vriendinnen en collega's van Petronella Moens, maar toch vooral aan Moens zelf.

In het openingsartikel geeft Ans Veltman een overzicht van de literaire vriendinnen van Petronella Moens. Rietje van Vliet concentreert zich in haar artikel op de voor Moens zo cruciale jaren 1791 en 1792 en haar betrokkenheid bij het in de geschiedschrijving nauwelijks opgemerkte tijdschrift *Schatkamer van kunst en smaak*. Dini Helmers schreef een korte bijdrage over Catharina Rebecca Woesthoven en haar 'Lijkvers' voor Pieter Nieuwland. Aan Catharina Woesthoven, die een zekere bekendheid geniet als de eerste echtgenote van Willem Bilderdijk, is onlangs door Dini Helmers een biografie gewijd.

Na deze artikelen is er ruimte voor berichten uit de 'Moensgewesten' Zeeuws-Vlaanderen en Friesland, nieuws over bijzondere vondsten, enkele tot op heden onbekende gedichten voor en over de dichteres en aandacht voor recente aan Petronella Moens gewijde publicaties.

Graag danken we de auteurs die zo gul hun medewerking aan dit nummer hebben verleend, bij voorbaat zeggen we de lezers – en de verspreiders – van de *Moensiana* dank. Belangstellenden roepen we op om ons te attenderen op Moensnieuws; wie zich uitgedaagd voelt om over bepaalde aspecten van het leven en werk van Petronella Moens studie te verrichten en er een informatief stuk over te schrijven nodigen we graag uit voor het volgende nummer van *Moensiana*.

Veel leesplezier.

Peter Altena

Ans J. Veltman-van den Bos

Petronella Moens en haar literaire vriendinnen

Ans J. Veltman-van den Bos

Uit de Vriendenrol van Petronella Moens, in 2009 gepubliceerd en uitvoerig gedocumenteerd in *Par Amitié*, blijkt dat Petronella Moens het middelpunt was van een ruime vriendenkring. Vanwege haar visuele handicap was zij aangewezen op de hulp van anderen. Van die anderen hoorde zij wat er speelde in de samenleving, anderen informeerden haar over wat er in boeken en tijdschriften stond. In haar publicaties weerspiegelt zich op deze manier de eigen tijd, zoals die haar werd overgeleverd door vrienden en bekenden. In meer of mindere mate geldt dit ook voor mensen zonder visuele handicap, voor Petronella Moens was die afhankelijkheid totaal. Zij had het vermogen die 'gehoorde' feiten en meningen samen te voegen en van eigen commentaar te voorzien.

De kring van vriendinnen was voor Petronella Moens dus absoluut noodzakelijk om op de hoogte te blijven. Wie waren de literaire vriendinnen, de vrouwen die evenals Moens poëzie en proza publiceerden in een periode die gedomineerd werd door mannelijke auteurs?

Vroege vriendinnen

Vriendinnen van het eerste uur waren Rebecca Dreszelaer-Oooremans, de wat oudere vriendin uit Eede bij Aardenburg, die het moederloze meisje begeleidde, en Adriana van Overstraten, de burgemeestersdochter uit Bergen op Zoom. Met Adriana betrad Petronella Moens het literaire podium via de genootschappen. In de late achttiende eeuw bloeiden de literaire en wetenschappelijke kringen. De verwondering bij de overwegend mannelijke genootschappers was waarschijnlijk groot, toen Petronella, enigszins frivool gekleed en met een vreemde blik in de ogen, samen met Adriana van Overstraten de zaal betrad.

In 1785 had Petronella Moens een gouden medaille gewonnen met een prijsvers onder de titel 'De waare Christen' voor het 'Amsteldamsch Dicht- en Letterlievend Genootschap Wij streeven naar de volmaaktheid'. Aardenburg, waar Petronella Moens woonde, was trots, Petronella blij verrast en samen met Adriana begon zij zich te manifesteren als dichteres. In 1786 verscheen hun gezamenlijke bundel *Vaderlandsche Dichtproeven* en het bekroonde dichtstuk *Esther in vier boeken*.

De hartsvriendinnen schreven in elkaars vriendenrol in 1785. De albums zijn qua uiterlijk identiek, al staat er op de leren band van Adriana's album 1787 in goud gedrukt. Waarschijnlijk is het later gebonden. Met deze vriendin uit Bergen op Zoom, de stad waar Moens ook een aantal jaren verbleef, was er sprake van ongeveer negen jaar durende vriendschap, waarbij Moens de afhankelijke was. Zij kende geen vreemde talen, zodat Adriana voor haar de bronnen voor de door hen uitgegeven toneelstukken naar Engels voorbeeld, *Johanna Gray* (Moens) en *Dolsey en Amelia* (Van Overstraten) moet hebben vertaald.

Andere namen

Andere bekende namen van literaire vriendinnen, terug te vinden in het album van Petronella Moens zijn Francine Baane, de verloofde van Jacobus Bellamy (Zelandus), en Elisabeth Bekker, bekend als Betje Wolff. Waar Betje is, blijft Agatha Deken niet achter. Dit bekende vriendinnenpaar was beroemd, maar financieel achterop geraakt door de patriottentijd. In 1802 schreven zij hun bijdragen in de Vriendenrol.

Ook met de Bilderdijs had Moens een band. Het moment van de albumbijdrage geeft aan dat de tijd waarin een orangist als Bilderdijk en een patriotte als Moens tegenover elkaar zouden hebben gestaan, reeds lang voorbij was. Petronella heeft zich, als zovelen gevoegd in de nieuwe situatie. Katharina Wilhelmina Schweickhardt, de levensgezellin van Bilderdijk, schreef net als Moens gedichten voor kinderen.

Een destijds landelijk bekende schrijfster was de Friese Fenna Mastenbroek. Zij publiceerde *De kunst om gelukkig te worden* (1826) waarvoor Moens het voorwoord schreef. Fenna moet het album in handen hebben gehad, want zij maakt een opmerking over de inhoud. In 1825 vult zij twee bladzijden in het vriendinnenboek.

Anna Maria Moens - geen familie, al spreekt Petronella haar aan met 'nicht' - was in 1812, het jaar waarin zij in Moens' vriendenrol schreef, een in het land alom bekende pedagoge met een eigen opvoedingsinstituut, Wijhezigt. Zij oogstte veel lof met haar leesboekjes en nuttige werken. Zij was ook de dichteres van het 'Evangelisch Gezang 183'.

Margaretha Jacoba de Neufville, dochter van de loco-burgemeester van Amsterdam en vanaf haar vroegste jeugd gehandicapt, schreef in 1821-1822 een *Galerij van beroemde mannen en vrouwen in Nederland*. Ook de eerste Nederlandse historische roman over de Middeleeuwen *De schildknaap, iets uit den ouden tijd* (1829) van haar hand vond veel bijval. In 1830 citeerde zij in het album van Moens een fragment uit Milton's *Paradise lost* in het Engels. Zij moet dus niet hebben begrepen dat Moens' talenkennis zeer beperkt was. Neufville voegt enkele veranderingen toe om het toepasselijk te maken.

Voor een andere vriendin, Antoinette Kleyn-Ockerse, zus van Willem Anthonie, was het leven vol droefenis. Zij verloor kinderen op jonge leeftijd en in 1803 betreurde zij een gesneuvelde zoon. Samen met haar broer verzorgde zij in 1822 de bundel *Gedenkzuil voor Bellamy*. Zij was de grootmoeder van Betsy Hasebroek en Johannes Petrus Hasebroek, de latere schrijver Jonathan. In haar albumbijdrage zinspeelt Antoinette op de vriendschap met Moens, maar ook op de diverse perioden van groot verdriet.

Anna Barbara Schilperoort, weduwe van Meerten, was schrijfster en directrice van een meisjeskostschool. Zij was onder meer redactrice van de *Almanak voor de jeugd* en het tijdschrift voor vrouwen *Pénélope*. Het is duidelijk dat deze vriendin behoorde tot de kring van Moens' getrouwen in de laatste decennia van haar leven. In 1832 schrijft Anna in het album:

Het was eerst in den winter van ons leven
lieve achtenswaardige Moens! dat wy elkanderen
leerden kennen. Onze levensweg loopt te ver uit
een, dan dat ik my zou mogen vleyen, dat
wy elkanderen nog dikwyls zouden mogen ont-
moeten. (...)

Tenslotte verdient hier vermelding Maria van Ackere-Doolaeghe, een jongere Vlaamse literaire vriendin. In 1836 stuurt Moens enkele 'stukjes' van Van Ackere-Doolaeghe en Prudens van Duyse - eveneens een Vlaams contact van Moens - naar uitgever Johannes Immerzeel. Zij heeft de teksten gekuist, waartoe zij door de scribenten kennelijk gerechtigd was. Via Moens konden deze Vlamingen waarschijnlijk gemakkelijker toegang krijgen tot de Noord-Nederlandse literaire markt. Maria van Ackere-Doolaeghe schreef in 1872 nog een boekje om haar 'Kunstvriendin' te herdenken.

Uit het voorgaande blijkt dat Moens gedurende haar hele literaire leven schrijvende vrouwen tot haar vriendinnen mocht rekenen. Zij figureerden evenals Moens voornamelijk op het gebied van opvoedkundige en 'nuttige' werken. Weinigen waren van het kaliber Betje Wolff & Aagje Deken, maar in hun tijd waren zij geliefd en zij hadden een zekere mate van succes. Voor Moens waren al deze vrouwen, de een al meer dan de ander, van het grootste belang, omdat ze haar op de hoogte hielden en omdat ze zo hun ogen als het ware leenden aan de dichteres die niet lezen kon.

2.120

lieve beste nietje
dwaal onthoud ik mijn
kleetjes met lieve brief ik dank
u voor het bezorgen alles
was netjes en lief Zou men
moet u daar tien zoenen voor
geven ik breng hem die wel eens
te rug ja lieve ik zal te rug
worden by u zijn maar ook
geheel vreemd is daar
alles voor my doch ik mag
ook geen hoop meer op de
wetten vorderen alles is als
een droom voorby ik verloor
om nog eens te berden te zijn
ik schryf u meer nu kan ik
niet vaderd wel lieve
nietje en Zou men
om het darme koud
voor u lieve heerde zijn
Pietje

416

Het 'begaamde' handschrift van Petronella ('Pietje') Moens.

De dominee en de blinde schrijfster

De beslissende jaren 1791-1792 voor de carrière van Petronella Moens

RIETJE VAN VLIET

Met verstikte stem richt Luzinde zich tot haar ex: 'Maar! hoor de jammerkreet mijn Echtvriend! van uw Kindren'. Nooit heeft hij meer naar hen omgekeken. Nu haar dood nabij is, concludeert ze snikkend: 'Bedrieglijke eerzugt heeft ons heilrijk lot verwoest'.

Dit zijn geen woorden van een vrouw die zich op haar sterfbed vergezelschap weet van een liefdevolle echtgenoot. Integendeel. Met haar laatste krachten maakt ze de lezer deelgenoot van het vreselijke lot dat haar getroffen heeft: nadat haar broers wegens begane misdaden achter slot en grendel waren gezet, had haar man Filintas zich van haar afgekeerd. Het eerverlies, door de familie van Luzinde veroorzaakt, was hem ondraaglijk geworden.

Daar zat ze. Verlaten. Met jonge kinderen. Slechts met toegeworpen kruimels konden zij zich in leven houden. Haar trof geen blaam, Filintas wel. Hij had het welzijn en geluk van zijn kindertjes opgeofferd voor zijn eigen goede naam. Die kindertjes verdienen echter zo veel meer respect. 'Wij vliegen als hij komt hem allen om den hals', beloven ze Luzinde vergevingsgezind. Maar ach, ze beseffen nauwelijks welk leed hun boven het hoofd hangt: 'Gij blijft mijn koude hand met poesle handjes strelen'. Luzinde doet nog één poging om Filintas tot terugkeer te bewegen, eindigt met een laatste snik:

Vaarwel! een huivring rilt door dit bezwijkend hart,

Hoe! ... 'k hoor ... mijn ... Kindren niet ... waar ... ben ... ik? ... alles ... schemert...

Een dergelijke *tearjerker* is voor de hedendaagse lezer nauwelijks meer te verteren, al is de sentimentele manier waarop het thema verantwoord burgerschap wordt belicht, zeker het bestuderen waard. Des te meer omdat het leerdicht 'Brief van Luzinde aan Filintas' verscheen onder de bekende naam 'P. Moens' in de tweede aflevering van de *Schatkamer van kunst en smaak* (1791-1792).¹

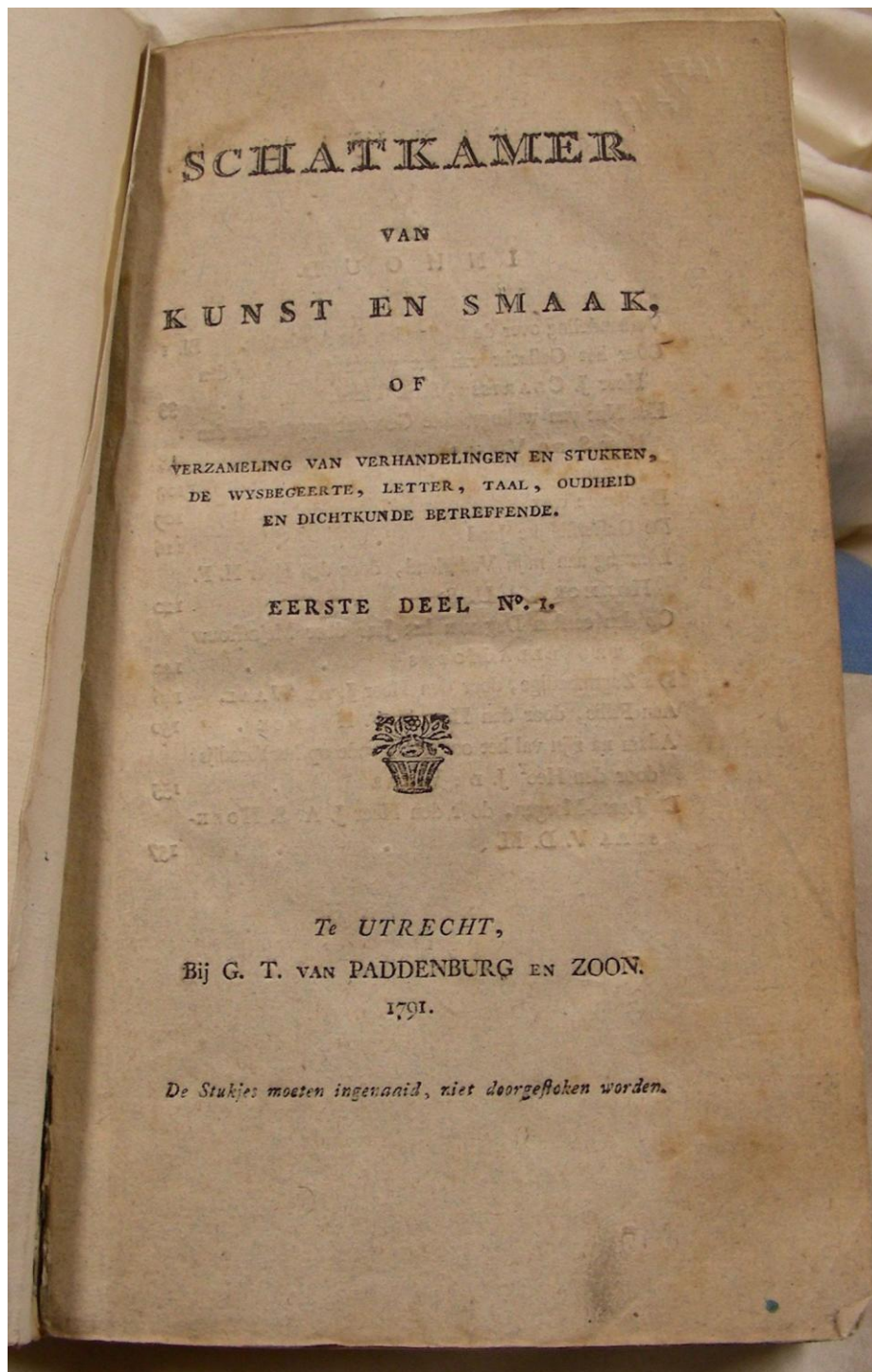
Om verschillende redenen is het interessant de aandacht te vestigen op de betrokkenheid van Petronella Moens (1762-1843) bij dit Utrechtse periodiek. Het is in de eerste plaats een algemeen cultureel tijdschrift dat anders dan de verwante *Vaderlandsche letteroefeningen* tot nu toe in de geschiedschrijving volkomen onopgemerkt is gebleven. In de tweede plaats gaat het hier om bijdragen van een van de beroemdste schrijfsters die Nederland in de achttiende en vroeg-negentiende eeuw heeft gekend.² Maar bovenal zijn de bijdragen van Moens gepubliceerd in een periode die van beslissende betekenis was voor de rest van haar leven. Haar artikelen in de *Schatkamer* werpen dan ook nieuw licht op haar vroege schrijversjaren.

Schatkamer vol jeugdige uitwassen

De *Schatkamer van kunst en smaak* werd in Utrecht uitgegeven bij de firma G.T. Paddenburg en Zoon. Het was bedoeld als een kwartaalblad. Met grote voortvarendheid hadden de redactieleden,

¹ De volledige titel luidt: *Schatkamer van kunst en smaak, of verzameling van verhandelingen en stukken, de wysbegeerte, letter, taal, oudheid en dichtkunde betreffende*. Het gedicht van Petronella Moens heeft overigens geen relatie met de roman *Lucinde* (1799), of gedichten daaruit, van Friedrich von Schlegel.

² De publicaties van Moens komen dan ook niet voor in de chronologische lijst van uitgegeven geschriften van Petronella Moens, in A.J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De vriendin van 't vaderland*, Nijmegen 2000, p. 444-471.

die zichzelf 'Verzaamelaars' noemden, in de zomer van 1791 de eerste aflevering samengesteld.³ Maar aangezien de tweede aflevering bijna een jaar op zich heeft laten wachten, kunnen we concluderen dat ze hun ambities niet hebben kunnen waarmaken. Voor zover bekend is de *Schatkamer* daarna voorgoed uit het toenmalige medialandschap verdwenen. Deze snelle ondergang verklaart de dikke laag stof die zich in de daarop volgende eeuwen aan het blad heeft gehecht.

³ Het voorbericht dateert van 1 mei 1791. Saakes noemt in zijn *Naamlijst van Nederduitsche boeken* van augustus 1791 en juni 1792 de nrs. 1 en 2 (p. 137 en 222).

Nu was de redactie wel erg optimistisch in haar streven. Terwijl in Frankrijk korte metten werd gemaakt met het oude regime – de nachtelijke aanhouding van het koninklijk paar in Varennes vond plaats ongeveer op de dag dat de *Schatkamer* voor het eerst het daglicht zag – smeulde in de Republiek anno 1791 het revolutionaire vuur als een veenbrand voort. Economisch gezien verkeerde ons land in een zware depressie. Talloze gerenommeerde bedrijven hadden voorgoed hun deuren gesloten. Burgers waren voorzichtig en namen niet veel risico's.

Desondanks bloeide het genootschapsleven als nooit tevoren. Theaters trokken volle zalen en ook de persen waren volop in bedrijf. Of het nu wetenschap, religie of cultuur betrof, de burger kon er geen genoeg van krijgen. Alleen al in 1791 gingen, voor zover nu bekend, 24 nieuwe periodieken van start, waarvan er diverse veel overeenkomsten vertoonden met de *Schatkamer*.⁴ Het nieuwe blad moest wel iets bijzonders bieden om het lezerspubliek ervan te overtuigen dat een aflevering – maar liefst 162 pagina's in octavo – het waard was om er een gulden voor neer te tellen.⁵

In zekere zin had de *Schatkamer* genoeg potentie om uit te groeien tot een algemeen cultureel tijdschrift. De Utrechtse redactie riep reeds in het Voorbericht 'alle beminnaars der Wijsgeerte, Taal- Dicht- Letter- en Oudheidkunde' op om bijdragen in te sturen. Voorts werden genootschappen uitgenodigd om de theoretische verhandelingen en dichtstukken die zij in hun eigen 'Werken' niet konden plaatsen, ter publicatie aan de redactie van de *Schatkamer* aan te bieden. Deze oproep voorspelde een zeer afwisselende inhoud van het blad.

Afwisselend is de *Schatkamer* zeker, al was het niveau volgens de criticasters van de *Vaderlandsche letteroefeningen* onder de maat. Sommige bijdragen had de redactie beter op de plank kunnen laten liggen, vond de recensent, die het blad beschouwde als een vervolg op het *Taal- dicht- en letterkundig kabinet* (1781-1784) van Gerrit Brender à Brandis.⁶ In de *Schatkamer* treft men theoretische verhandelingen, vertelsels en dichtstukken aan van onder anderen de in 1791 te Utrecht gepromoveerde theoloog Johannes Clarisse (1770-1846), de doopsgezinde patriotse predikant Johannes Albertus Hoekstra (1763-1817) uit Utrecht, en van voormalig Utrechts vrijcorpslid Gerrit van Bosvelt (1756-1819). Het oordeel van de dertig jaar later geschreven *Recensent, ook der recensenten* was veel milder, al sprak de criticus wel van 'jeugdige uitwassen'.⁷ Daarmee doelde hij ongetwijfeld ook op de erotische gedichtjes van de Utrechtse advocaten Pieter Boddaert jr. (1766-1805) en Hendrik François Helmcke (??-??). Deze Helmcke, geboren in Indië, zou later benoemd worden tot secretaris van het Comité van Waakzaamheid.

Geraakt door de clubjesgeest

Te midden van dit Utrechtse patriotse herengezelschap valt de naam van Petronella Moens (1762-1843) op.⁸ Haar bijnaam Pietje Potentaat schijnt ze verdiend te hebben omdat de predikantsdochter, naar verluidt, een kordate en zelfbewuste tante was. Ze was hoog begaafd, erudiet en maatschappelijk zeer betrokken. Dit alles kon niet aan haar belezenheid worden toegeschreven, aangezien ze sinds haar vierde als gevolg van een infectie met kinderpokken nauwelijks nog iets kon zien. Haar vader, actief lid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, had speciaal voor haar voorleesjuffrouwen in huis gehaald, die haar voorzagen van de nodige culturele bagage van welopgevoede jongedames. Hoewel ze een beetje kon schrijven, zij het met schonkige hanepoten, vertrouwde ze haar eigen literaire gedachten aan het papier toe met hulp van vriendinnen en schrijfjuffrouwen.

Zolang ze onder de hoede bleef van haar vader, kon zij zich volop wijden aan de muzen. Armlastig was ze niet, maar spoedig zou ze zelf het lot een wending geven waardoor ze in haar eigen

⁴ Gebaseerd op de groslijst van de Encyclopedie Nederlandstalige tijdschriften d.d. 15 november 2010.

⁵ Saakes, *Naamlijst*, augustus 1791, p. 137.

⁶ *Vaderlandsche letteroefeningen* 1791, p. 398-404.

⁷ *Recensent, ook der recensenten* 1821, nr. 3.

⁸ Tenzij anders vermeld zijn de biografische gegevens over Moens ontleend aan Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843)*.

onderhoud moest voorzien. Een keuze die voor een nagenoeg blinde en bovendien ongehuwde jonge juffrouw niet echt verstandig leek.

Al op haar twintigste werd Moens bevangen door de clubjesgeest, die vanaf het midden van de achttiende eeuw bezit had genomen van de moderne burger. Meestal waren de genootschappen mannenbolwerken, al was het niet ongewoon dat ook vrouwen er lid of buitenlid van waren.⁹ Zo was zij in de jaren 1782-1790 (buiten)gewoon lid van het Utrechtse genootschap 'Dulces Ante Omnia Musae', maar of zij de voor leden verplichte vergaderingen bijwoonde, is zeer de vraag. Utrecht lag immers mijlenver verwijderd van het Zeeuws-Vlaamse Aardenburg, waar haar thuisbasis lag.

Pieter Boddaert junior, de man van de scabreuze gedichtjes in de *Schatkamer*, was eveneens lid van dit genootschap. Het is in 1790 opgegaan in 'Tot Vlijt Vereenigd', waar de schrijfster eveneens lid van werd. Daar komen we ook Clarisse tegen: degene die de *Schatkamer* voorzag van doorwrochte taalkundige artikelen. Het gezelschap 'Vlijt is de Voedster der Wetenschappen', dat in 1784 met veel patriotse elan door enkele studenten is opgericht, mocht in de jaren 1789-1790 de schrijfster eveneens tot haar (buitengewone) leden rekenen. Ook de dissenterse predikant Hoekstra, contribuant van de *Schatkamer*, was er lid van.¹⁰

Al die mannen! Ze moeten het schrijftalent van Moens hebben onderkend. De schrijfster verenigde in zich bovendien een prikkelende combinatie van hulpbehoevendheid, eruditie en eigenwijsheid. Iedereen wilde haar wel in de club opnemen: alsof ze hun mascotte was! Maar Pietje Potentaat wenste absoluut niet gepamperd te worden. Dat moet de Diemense predikant Bernardus Bosch (1746-1803) hebben opgemerkt.¹¹ Hij was een van de oprichters van het 'Amsterdamsch Dicht- en Letterlievend Genootschap', dat haar gedicht 'De waare Christen' in 1785 bekroonde met een gouden medaille. Ze had daarmee een dichtwedstrijd gewonnen en werd onmiddellijk daarna gebombardeerd tot medelid.

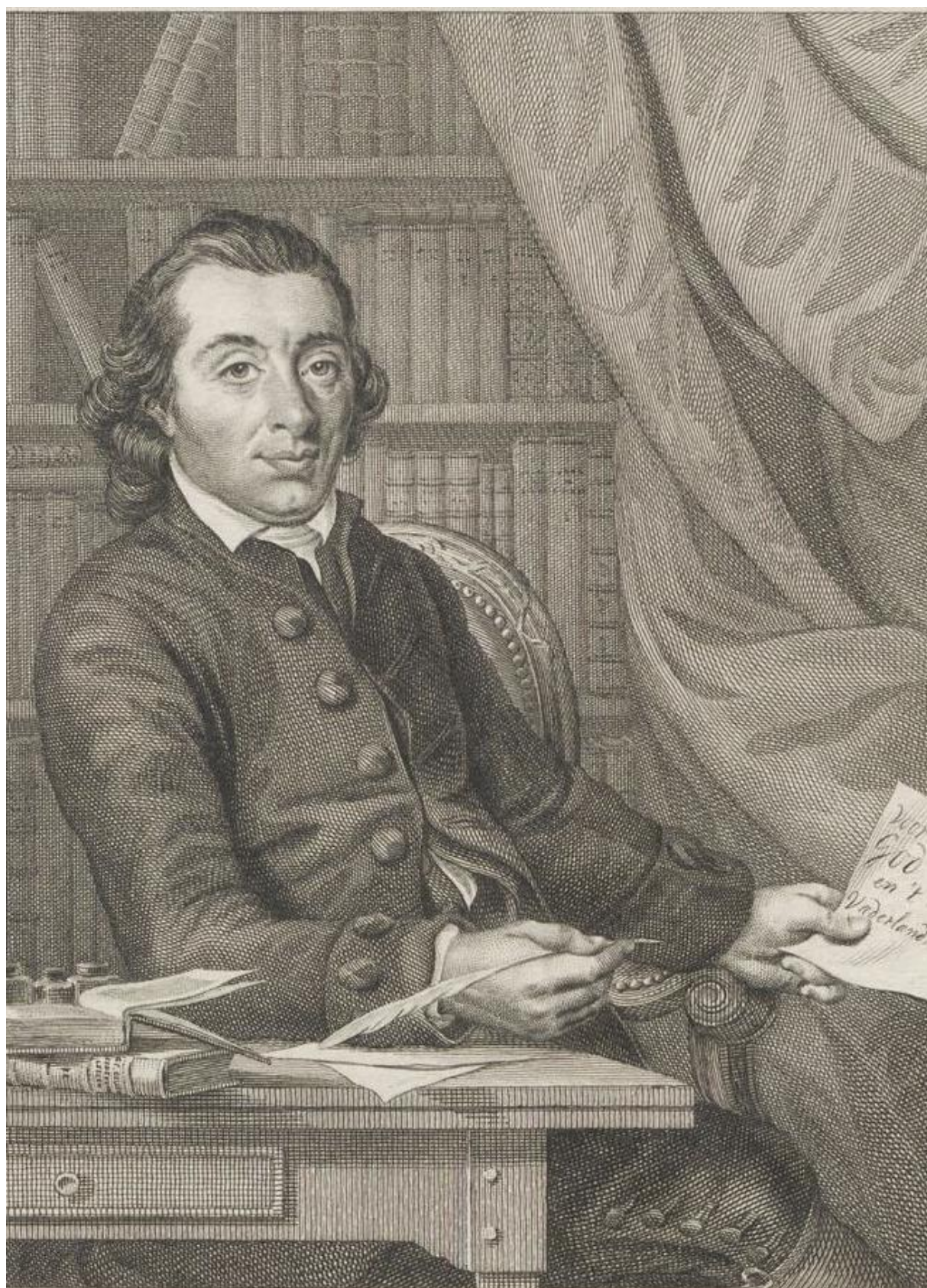
In de jaren daarna volgden de dominee en de blinde schrijfster elkaar op afstand. Net als Moens was Bosch meester van het woord. Hij was geraakt door het patriotse vuur dat in heel het land de gemoederen verhitte. In woord en geschrift streed hij fel voor een democratische rechtsstaat waarin de burger zich volop kon ontwikkelen. Maar het tij keerde. In 1787 zorgden Pruisische troepen er met harde hand voor dat de ondermijnde positie van de stadhouder werd hersteld. Voor de prinsgezinde aanhang was het nu tijd om wraak te nemen op de radicale patriotten die hun het leven zuur had gemaakt. Ook het huis van de Diemense dominee werd aangevallen en Bosch moest de benen nemen. Zijn toga hing hij noodgedwongen aan de wilgen. Het gewaad zou er altijd blijven hangen.

Bosch besloot voortaan als broodschrijver door het leven te gaan. Daarmee sloeg hij twee vliegen in één klap want niet alleen kon hij daarmee de kost verdienen, ook fungeerden de tijdschriften als

⁹ C. Baar-de Weerd, *Uw sekse en de onze. Vrouwen en genootschappen in Nederland en in ons omringende landen (1750-ca. 1810)*, Hilversum 2009, passim.

¹⁰ C.B.F. Singeling, *Gezellige schrijvers. Aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750-1800*, Amsterdam/Atlanta 1991, p. 136-139; Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843)*, p. 56-58.

¹¹ Zie over hem onder andere het lemma in het *NNBW*, in voce; H.F.J.M. van den Eerenbeemt, 'Bernardus Bosch. Nutsfiguur, schrijver en politicus', in: *De Gids* 134 (1971), 8, p. 489-499; Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843)*, p. 48-55.

BERNARDUS BOSCH,
PREDIKANT TE DIEMEN.

papieren kansel vanwaar hij zijn politieke en maatschappelijke idealen kon verspreiden. Na wat omzwervingen kwam hij in 1791 terecht in Bergen op Zoom, waar hij emplooi hoopte te vinden bij de drukkerij annex uitgeverij van zijn voormalige radicaal-patriotse vrienden Van Riemsdijk en Van Bronkhorst. Een aantal van zijn geschriften zou inderdaad door hen worden uitgegeven. Samen met hen richtte hij in de garnizoenstad een departement van de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' op.

Het was in Bergen op Zoom waar Bernardus Bosch Petronella Moens ontmoette. Het was het jaar waarin de eerste aflevering van de *Schatkamer* verscheen.

De hartsvriendin en de blinde schrijfster

Tot dan toe had de inmiddels 29-jarige Moens haar aandacht verdeeld over haar woonplaats Aardenburg, Utrecht en Bergen op Zoom. In Utrecht woonden vele van haar vrienden. Ze ging er regelmatig uit logeren. Uit haar liber amicorum blijkt dat ze op zeer vertrouwde voet stond met diverse leden van de familie Koopman uit Utrecht.¹² Ook Jan Konijnenburg, tot eind 1790 remonstrants predikant te Utrecht, behoorde tot de intimi van de schrijfster. Verder kende ze een groot aantal leden van de Utrechtse genootschappen die hierboven zijn genoemd.

De connectie met Utrecht heeft haar tevens in contact gebracht met de boekverkopersfirma G.T. van Paddenburg en Zoon, hetzelfde bedrijf dat de *Schatkamer* in zijn fonds had. Deze Utrechtse uitgeverij was in de jaren tachtig bekend om haar uitgesproken patriotse snit. Gezien de patriotse stellingname van een groot aantal genoemde Utrechtenaren ligt het voor de hand dat zij hun keuze hadden laten vallen op deze uitgever. Ook 'Dulces Ante Omnia Musae' liet haar eerste en tweede *Proeve van oudheid- taal- en dichtkunde* uitgeven door de firma Van Paddenburg.

In de verschijningsjaren van de *Schatkamer*, de jaren die voor Moens een keerpunt in haar leven betekenden, bracht deze Utrechtse uitgever Moens' *Gebroeders De Witten, in vijf zangen* (1791) uit. Maar het volgende jaar reeds eindigde haar relatie met deze firma. Haar lijvige dichtwerk *Johan van Oldenbarneveld* (1792) was de laatste uitgave bij Van Paddenburg.

Wel had Moens nog de bundel *Dichterlijke mengelingen* (1791), die ze samen met haar vriendin Adriana van Overstraten had geschreven, door Van Paddenburg laten uitgeven. Deze 'Jaantje' van Overstraten (1756-1828) woonde als burgemeestersdochter in Bergen op Zoom, de derde stad uit de driehoek waarover Petronella Moens haar aandacht verdeelde.¹³ Ook Jaantje was een begaafd dichteres en ook zij was lid van diverse literaire genootschappen. De keren dat Moens bij haar logeerde, zullen ze samen heel wat genoegzame uren hebben beleefd aan het lezen en beluisteren van gedichten en verhalen. Samen tekenden ze voor diverse werken, zoals de epische gedichten *Esther* (Haarlem 1786) en *Ruth* ('s-Gravenhage 1790), en de bundels *Vaderlandsche dichtproeven* (Haarlem 1786) en de hierboven genoemde *Dichterlijke mengelingen* (Utrecht 1791). Bovendien leverden de hartsvriendinnen bijdragen, lofdichten, opdrachtverzen, aan elkaars publicaties die ze alleen onder hun eigen naam waren uitgebracht.

Het is zeer waarschijnlijk dat het gedicht 'Op den eersten dag van het jaar, aan mijne Liefste Hartsvriendin', een tweede bijdrage van Moens aan de *Schatkamer*, opgedragen is aan Van Overstraten.¹⁴ In deze tekst improviseert Moens op het thema eeuwige vriendschap: 'Volmaakte vriendschap! hemeltelg! / Uw aanzijn kent geen tijd'. Ook al is het jaar voorbij en doet het nieuwe

¹² In 1794 trouwde Petronella's oudere zus Adriana Moens met Carel Balthasar Koopman. A.J. Veltman-van den Bos en J. de Vet (ed.), *Par amitié. De vriendenrol van Petronella Moens*, Nijmegen 2009, passim.

¹³ Over haar onder andere het lemma in het *Digitaal vrouwenlexicon*, in voce; M. Everard, 'Een oude heer in de Hof van Eden. Bij "De Lof der Mannen" van Petronella Moens en Adriana van Overstraten', in: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 13 (1993) p. 109-121; L. van Gemert, 'Bergen-op-Zoomse magistraatsdochter Adriana van Overstraten', in: R. Schenkeveld-van der Dussen, e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*, Amsterdam 1997, p. 707-714.

¹⁴ *Schatkamer* nr. 1, p. 142-145

jaar denken aan de vergankelijkheid des levens, hun vriendschap blijft altijd bestaan. 'Vriendin! een sterflied op den tijd / Klinkt van mijn teedre lier', schrijft Moens neer. 'Geen nood, schoon 't al beswijkt, / Volmaakte vriendschap wankelt niet'. Aan het einde van het gedicht refereert ze opnieuw aan de eeuwige vriendschap. Weer zijn haar versregels doordrenkt van pathetiek: 'Op 't graf des doods, mijn zielvriendin! / Bloeit ons geluk volmaakt!!!'

Had Moens de goden getart door deze innige vriendschap te bestempelen als eeuwigdurend? Het lijkt erop. Want de aflevering van de *Schatkamer* met het gedicht in kwestie was nog maar net verschenen, of er tekenden zich scheurtjes af in de hechte band tussen de twee hartsvriendinnen. Er was een man in het spel gekomen die een grote inspiratiebron zou worden voor Moens. Ontmoet in Bergen op Zoom. Zijn naam was Bernardus Bosch.

Verbeelding en geheugen

Maar eerst verscheen de derde bijdrage van Petronella Moens aan de *Schatkamer*: 'Losse gedachten, opgegeven in een brief aan mijne vriendin....'¹⁵ De desbetreffende aflevering werd gepubliceerd in 1792 maar door de enorme vertraging die deze zwanenzang van het Utrechtse herenclubje had opgelopen, moet de kopij al in 1791 zijn ingeleverd.

Tot dan toe waren de publicaties van Moens alleen in dichtvorm geschreven: dichtzangen, feestzangen, lofdichten, toneeldichten, leerdichten, liederen. Voor het eerst koos zij nu proza als literaire vorm om haar gedachten te uiten. Het was een brief, wellicht geïnspireerd door de zedekundige briefromans die in de tweede helft van de achttiende eeuw populair waren. In 1793 zou ze zich opnieuw wagen aan het briefgenre, maar dan samen met Bernardus Bosch: *Belangelooze liefde en waare vriendschap, geschetst in gemeenzaame brieven*.

Zoals de titel 'Losse gedachten' al aangeeft bestaat het vertoog in de *Schatkamer* inderdaad uit wat losse bespiegelingen. Moens, die voor haar creatieve arbeid letterlijk blind moest varen op geheugen en verbeelding, verkent hierin de epistemologische kwesties rond de aard, oorsprong en reikwijdte van kennis. Dankzij de kenvermogens, overpeinst de schrijfster, is de mens in staat 'het voorledene aan het toekomende te schakelen': 'door die beide begaaftheden [geheugen en verbeelding] verkrijgt het gezond verstand een verzameling van voorstellingen, waardoor het zich uitbreid, waardoor het vatbaar word voor de schaduwtrekken van het beeld der eeuwige Wijsheid'. Het geheugen is te herleiden naar het 'dierlijke bestaan' van de mens, waarmee Moens blijk geeft van een mechanische interpretatie van het geheugen. Ze noemt dit 'de vereeniging van den geest met een werktuiglijk lichaam'.

De verbeelding daarentegen vindt onafhankelijk van de zintuigen haar weg en kan daarom fysiologisch niet worden verklaard. 'Daar het geheugen geheel lijdlijk schijnt, helpen de zintuigen de verbeelding slegts op den weg, en zij snelt op zich zelve voort'. Moens beschouwt de verbeelding als een eigenschap van de redelijke ziel. – Later zal ze het thema uitwerken in de verhalenbundel *Vruchten van geheugen en verbeelding* (1829).

We doen Adriana van Overstraten beslist tekort als we haar niet direct opvoeren als vriendin voor wie deze kentheoretische beschouwingen bestemd zijn. Ze was immers een *femme savante*, die in intellectueel opzicht zeker niet onderdeed voor Moens. Maar bij het lezen van de slotwoorden in de 'Losse gedachten' ontkomt men niet aan de indruk dat hier sprake is van een ander type relatie tussen twee vrouwen. Niet de innige relatie tussen hartsvriendinnen maar een vriendschappelijke relatie waarbij de een fungeert als leidsvrouw voor de ander. 'Mooglijk zijn mijne vrije gedachten te ver afgewijd', schrijft Moens, 'doch ik schrijf aan mijne Vriendin, wier toegeevende Vriendschap mijne uitwijding, niet afkeurd, en zelfs mijn langwijligheid niet gevoelt'.

Opvallend is het respect dat in dit vertoog doorklinkt: respect voor een goed bevriende leidsvrouw met wie diepzinnige gesprekken worden gevoerd over diverse kwesties van het leven. Vermoedelijk

¹⁵ *Schatkamer*, nr. 2, p. 233-240.

waren de 'Losse gedachten' dan ook voor iemand anders bestemd: voor de al wat oudere Rebekka Dresselaer-Ooremans (ca 1745-1809) die net als Moens woonachtig was in Zeeuws-Vlaanderen. Toen de moeder van Petronella overleed, heeft Rebekka een deel van haar opvoeding op zich genomen.¹⁶ Met Rebekka had Moens de bundel *Stichtelijke gedichten* (1789) geschreven. In de jaren 1788-1791 beschreef Moens haar doorgaans als haar 'waare vriendin', maar een hartsvriendin zoals Van Overstraten is ze vermoedelijk nooit geweest.¹⁷

Het lijkt hier meer op dat – aangenomen dat er slechts twee vriendinnen meedingen naar de rol van adressant – Rebekka Dresselaer degene is geweest die Moens heeft aangezet tot het neerschrijven van haar gedachten over het kenvermogen van de mens. Maar ook de band tussen Moens en Rebekka raakte losser toen Bernardus Bosch in beeld kwam.

Slot: de dominee en de blinde schrijfster

Het leven van Petronella Moens speelde zich tot dan toe af in drie plaatsen: Aardenburg, Utrecht en Bergen op Zoom. In die laatste stad liepen de dominee en de blinde schrijfster elkaar voor het eerst tegen het lijf. Ze kenden elkaar dankzij hun beider publicaties. Ze wisten van elkaars politieke en maatschappelijke idealen. Nu, in 1791, moeten tijdens hun eerste gesprek de revolutionaire vonken van Bosch zijn overgeslagen op Moens.

Dit moet een verwijdering hebben veroorzaakt tussen Moens en haar twee vriendinnen. Misschien keurden ze haar daad af of ze werden door Bosch' invloed op afstand geplaatst. Was de eerste bijdrage van Moens aan de *Schatkamer*, 'Op den eersten dag van het jaar, aan mijne Liefste Hartsvriendin', soms een *statement* om nog eens te benadrukken dat ze wat haar betreft, ondanks Bosch, altijd vriendinnen zouden blijven?

Intussen gebeurde er in de zomer van 1792 iets wat niemand zag aankomen. Moens logeerde toen met haar zus bij Bernardus Bosch. Logeren bij een ex-predikant was op zichzelf onalledaags. Bovendien was Bosch, sinds het overlijden van zijn tweede vrouw Adriana Cornelia van Neck, alleenstaand, hetgeen de geruchtenstroom aanzienlijk moet hebben gevoed.¹⁸ Vooral toen Moens besloot met hem mee te gaan naar Amsterdam en daar bij hem in te trekken. Samen met haar zus, maar toch.

Het was een buitenissig besluit van Moens. Haar vader was in alle staten. Bernardus Bosch mocht dan net als hij actief zijn voor het Nut, hij hoefde nog niet zijn dochters, 'van wie de ene nota bene blind' was, te kapen!¹⁹ Via een gerechtelijke procedure probeerde vader Moens zijn dochters te dwingen naar huis te komen, maar Bosch liet de deurwaarder onverrichter zake terug naar kantoor gaan.

Desondanks kwamen de zusters Moens tot inkeer en keerden terug naar Aardenburg. Maar Bernardus Bosch en Petronella Moens hielden elkaar nog enkele jaren lang ideologisch in de greep. Ze zouden dikwijls als schrijversduo de leeshongerige burgerij voorzien van maatschappelijk en politiek geëngageerde werken. Daarmee markeren de turbulente jaren 1791-1792, de jaren waarin de *Schatkamer* verscheen, een keerpunt in haar publicitaire arbeid. Niet alleen de inhoudelijke thema's van Moens ondergingen een duidelijke verandering, ook wenste ze voortaan een honorarium te ontvangen voor haar publicaties. Moens ging van haar pen leven.

¹⁶ Zie over haar onder andere het *Digitaal Vrouwenlexicon*, in voce; L. van Gemert, 'Moederlijke vriendin van Petronella Moens. Rebekka Ooremans', in: R. Schenkeveld-van der Dussen, e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*, Amsterdam 1997, p. 677-678.

¹⁷ Everard, 'Een oude heer in de Hof van Eden', p. 109-121.

¹⁸ Haar overlijdensdatum heb ik niet kunnen traceren. Bernardus Bosch was in 1778 met haar in het huwelijk getreden. In zijn autobiografische schets schrijft hij dat hij 'eenige jaaren' gelukkig met haar heeft geleefd. *Gedichten van Bernardus Bosch en Leevens-schets van den dichter*, deel 3, Leiden, P.H. Trap 1803, p. 271.

¹⁹ Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843)*, p. 50-51 (citaat vermeld).

Of er ook een liefdesrelatie tussen Moens en Bosch heeft bestaan, wordt zeer betwijfeld. Er zijn tot nu toe geen aanwijzingen voor gevonden. En al zou het zo zijn, dan kwam er reeds in 1796 een einde aan. Het schrijverskoppel vormde toen de redactie van *De Menschenvriend* (1788-1797), waar het zijn radicale ideeën ruimschoots kon uitventen. Maar toen Moens erachter kwam dat Bosch niet altijd even correct met het auteursrecht omging en het honorarium van de uitgever niet volledig aan haar uitbetaalde, was al snel de maat vol. 'Nooit had ik zoveel bedriegerij (...) van mijn Vriend Bosch verwacht', schrijft ze verontwaardigd.²⁰

Bosch deed nog een lijmpoging en stuurde haar geld. Het was echter te laat. Toen hij na de Bataafse Revolutie gekozen werd tot volksvertegenwoordiger in de Nationale Vergadering, werd Moens hoofdredacteur van *De Menschenvriend*. Bosch had geen tijd meer om hun relatie te herstellen. Het craquelé werd een breuk. Na enkele politiek uiterst roerige jaren verdween Bosch van de horizon. Hij overleed in 1803 in uiterst kommervolle omstandigheden. Moens heeft niet meer naar hem omgekeken. Voor haar was het hoofdstuk over de dominee en de blinde schrijfster voorgoed gesloten.

²⁰ Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843)*, p. 53-54 (citaat vermeld).

Catharina Rebecca Woesthoven en het Lykvers voor Petrus Nieuwland

Dini Helmers

Catharina Rebecca Woesthoven, de echtgenote van Willem Bilderdijk, had zonder twijfel de ambitie om dichteres te worden. In het begin van hun relatie moedigde Willem haar volop aan. Zo vond hij in 1785 dat zij mee moest doen aan de prijsvraag van het Haagse dichtgenootschap 'Kunstliefde Spaart Geen Vlijt'.¹ Het onderwerp was 'De opwekking van Lazarus'. Zij won niet. Met de gouden penning ging dominee J.W. Bussingh, een goede vriend van het echtpaar, aan de haal. Het gedicht van Catharina werd later in dat jaar wel uitgegeven bij de Amsterdamse uitgever Pieter Johannes Uyenbroek.

Of Willem werkelijk de dichtkunst van Catharina waardeerde mag betwijfeld worden. We zouden zelfs de vraag kunnen opwerpen of hij het – zeker later en al helemaal toen zij zelfstandig een poging ondernam – niet verfoeide dat zij zich op dat pad begaf. In zijn briefwisselingen vinden we van die afkeer saillante voorbeelden.

Toen hij ontdekte dat Catharina een *Lykvers* voor Petrus Nieuwland had gemaakt, ontstak hij in woede. In zijn brief van 27 september 1796 aan zijn schoonzuster, Maria Petronella Woesthoven, lezen we: 'Wat is van dat Lykvers op N. Is dat gedrukt? Hoe is het? en door wien nagezien?'² Het idee dat Catharina een gedicht zelfstandig had gemaakt en ook had gepubliceerd zonder dat hij er iets van af wist, was maar moeilijk te verteren voor Willem.

Dichteres Catharina Woesthoven

Tot nu toe is er nooit serieus onderzoek gedaan naar de dichtkunst van Catharina Woesthoven. Boze tongen beweren dat zij alleen kon dichten met behulp van anderen en één van hen, de dichter Jan Willem Kumpel, zou zelfs een tijd haar ghostwriter zijn geweest. Voor zover ik gedichten van Catharina heb gelezen zal dat in bepaalde gevallen zeker zo zijn geweest. Er staan gedichten op haar naam die qua woordgebruik, toon en ritme, maar vooral door de verwijzingen naar de Antieke Wereld nooit van haar hand hebben kunnen zijn. Zij hebben teveel overtuigende overeenkomsten met de gedichten en andere schrijfsels van Kumpel. Toch zijn er genoeg aanwijzingen dat Catharina ook op eigen kracht een gedicht kon maken. Eén van die gedichten is ongetwijfeld het gedicht dat zij voor dominee Pieter Nieuwland schreef na zijn overlijden. Willem kon haar in die dagen niet helpen omdat hij in bannelingschap zat. Jan Willem Kumpel zou haar ook niet geholpen kunnen hebben, want hij was in verband met de politieke veranderingen in 1795 naar Hoorn vertrokken. Het was te heet geworden onder de voeten van deze Orangist.

Petrus Nieuwland en het Lijkvers³

Petrus Nieuwland (1722-1795) was predikant. Hij stond in verschillende plaatsen op de kansel tot hij in 1757 – niet geheel zonder controverses op te roepen – in Den Haag beroepen werd. Hij stond bekend als prinsgezind met behoudende staatkundige opvattingen. Net als Willem Bilderdijk hield hij er bijzondere ideeën op esoterisch gebied op na.⁴ Catharina zal hem vooral gekend hebben als haar dominee die haar kinderen doopte in de Haagse Grote Kerk waar hij de op kansel stond. Mogelijk heeft zij ook na zijn emeritaat in 1794 contact met hem onderhouden en heeft zij troost bij hem

¹ J.C. ten Brummeler Andriessse, *Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk 1784-1870* (Leiden, 1873), 70.

² J. Bosch, H.W. Groenevelt en M. van Hattum, *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling 1795-1797* (Utrecht, 1988), 198. Maria Petronella was de oudste zus van Catharina. Zij was in haar tijd een gevierd dichteres. Zij bracht het tot lid van een beoordelingscommissie voor uitgeschreven prijsvragen.

³ Het lijkvers is te vinden in: *Lijkzangen op Petrus Nieuwland zalig in zijnen heer ontslaapen den 30^e van herfstmaand* (MDCCXCV, 's Gravenhage).

⁴ Zie voor meer: www.biografischportaal.nl/persoon/68922120.

kunnen vinden in de moeilijke maanden vlak na de verbanning van Willem in april 1795. Zij heeft, getuige het gedicht, zeker een warme vriendschap gevoeld voor deze dominee. In haar gedicht vraagt zij zich vertwijfeld af: 'Of stort God te vergeefs de vriendschap in ons hart?'⁵

De kring van dichters rond Catharina

Hoe kwam Catharina erbij om voor Petrus Nieuwland (1722-1795) een Lijkvers te schrijven. Was het alleen de troost en de vriendschap die zij van hem had ondervonden of kwam het misschien toch meer voort uit haar contacten met de dichters die het nodig vonden om voor de orangistische dominee een loftuiting na diens overlijden uit te brengen? Opvallend is in ieder geval dat een aantal dichters die ook in de bundel schreven bekenden waren van de Bilderdijs. Ook na Willems verbanning zochten zij Catharina regelmatig op. In menige brief brengt zij de groeten van hen over aan haar man en op zijn verjaardag eerden zij hem bij het diner.⁶ De bekendsten onder hen waren Gerrit Outhuys, William Turnbull de Mikker en J.M. Sobels. Gerrit Outhuys was een jongere vriend van Willem Bilderdijk. De twee mannen onderhielden een warme briefwisseling. William Turnbull de Mikker was Willems vroegere duvelstoejager. Hij had een zwak voor Catharina want toen zij allang gescheiden was van haar man, zou hij haar nog regelmatig opzoeken en van dienst trachten te zijn. J.M. Sobels is nu een vrij onbekende dichter, maar in die tijd genoot hij een zekere faam en daarbij was hij een goede bekende van Catharina. Alle heren konden het niet nalaten hoogdravende gedichten aan haar op te dragen.⁷

Haar leven overziend kunnen we constateren dat zij in die jaren probeerde tot het poëtische milieu te behoren. Veel gedichten heeft zij toen echter niet gemaakt. Pas nadat het haar financieel veel beter ging – in 1807 was haar een enorme erfenis te beurt gevallen – pakte zij de pen weer op. Het is precies die periode waarvan latere critici zich af hebben gevraagd of de gedichten die op haar naam staan wel van haar zijn.

⁵ Titel van haar bijdrage: 'Gedachten bij het graf van weleerwaarden zeer geleerden heer Petrus Nieuwland'.

⁶ *Eerste huwelijk*, 237.

⁷ Zie bijvoorbeeld archief Bilderdijk Museum: B28-10, B28-11.

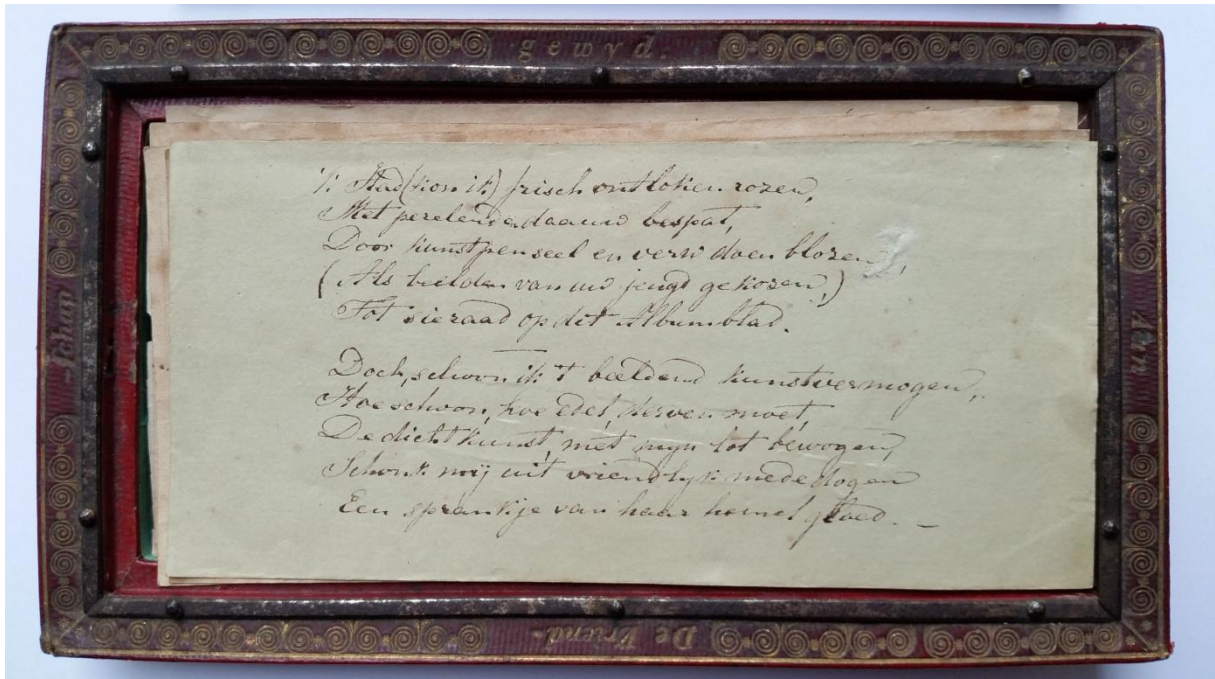
Kostbaar kleinood

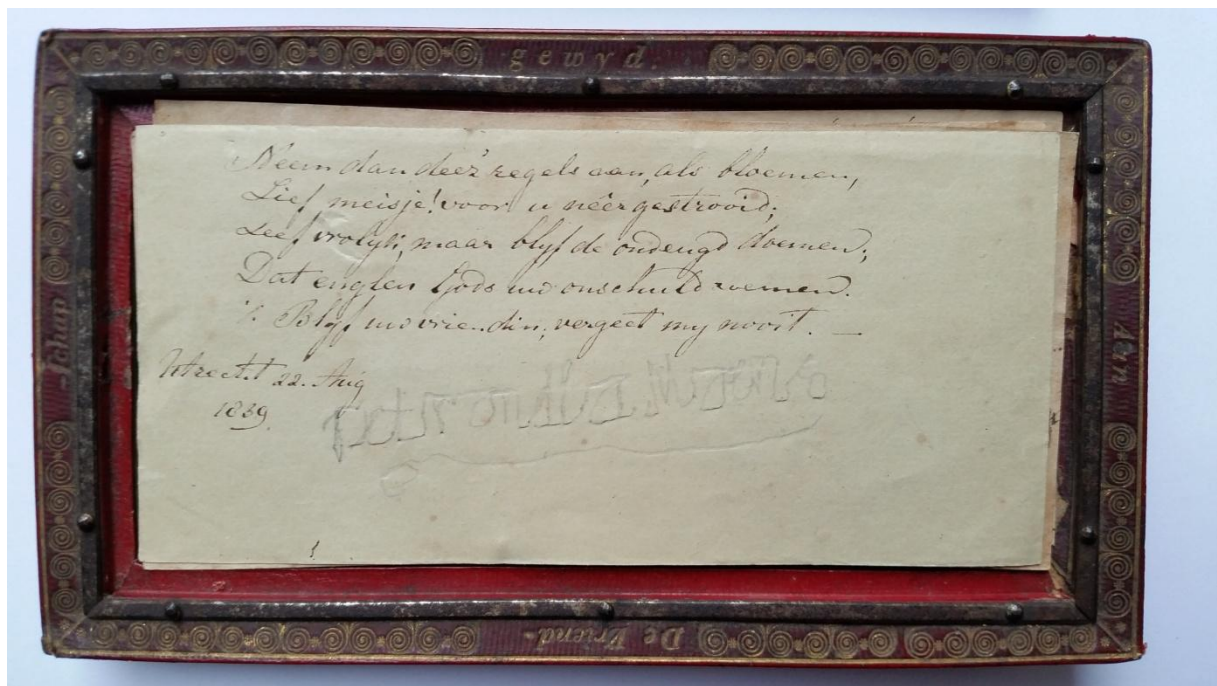
Ans J. Veltman-van den Bos

Soms komt er per e-mail een vraag over Petronella Moens, soms meldt iemand zich vanwege het bezit van een zeldzaam boekje. Zo is de bundel *Herfstbloempjes* uit een nalatenschap in mijn bezit gekomen. Het boekje wordt momenteel door mij bewerkt voor DBNL (Digitale Bibliotheek Nederlandse Letterkunde).

Verrast was ik ook door een mail van Joop Vos, waarin melding werd gemaakt van een bijdrage van Petronella Moens aan het album van Leitje Ovink-Dwars. Dat de vermelding van dit album ontbreekt in *Par Amitié* mag geen verwondering wekken. Het is altijd in privébezit geweest. Het Album Amicorum van Anna Aleijda Ovink bestaat uit een langwerpige doosje met dekseltje gevuld met 23 losse bijdragen en 13 losse blaadjes. De bijdragen dateren van 1831 tot 1839 en zijn gemaakt door vrienden en familie (Vos, Doyer, Revijs, Gijsberti Hodenpijl, Lycklama a Nijholt e.a.).

De laatste, is een gedichtje met potlood ondertekend door Petronella Moens, d.d. Utrecht, 22 augustus 1839.

Leitje Ovink, geboren te Zwolle op 4 februari 1813, was de dochter van Assuarus Ovink en Lourentia Willemina Revijs, later gehuwd met Gerrit Dwars. Via haar moeder is Leitje familie van Alberta Aleida Dwars, getrouwd met ds. Jacobus Revijs, later met Albertus Lycklama a Nijeholt. Zij zijn terug te vinden in de stamboom van de Lycklama's op pag. 405 van *Par Amitié*.

De foto van Lei Ovink is gemaakt door F.W.H. Deutmann, te Zwolle in de Bitterstraat.

Nieuw uit de Moensgewesten

Kûbaard,

Waar Petronella Moens werd geboren, schonk op 6 januari 2013, de 170-ste sterfdag van de dichteres, aandacht aan de oud-inwoonster. Sinds die zaterdagmorgen in 2013 heeft het dorp een Petronella Moensstrjitte. ‘Gewoon, om de naam van een oud-inwoonster levend te houden, zegt Sytse van der Werf van Dorpsbelang, en niet zo zeer vanwege haar vooruitstrevende ideeën’. En mooi reisdoel!

Bij de onthulling van het straatnaambord werden ook enkele gedichten van de dichteres gelezen, door dorpsomroeper Klaas Bijleveld. In het weekblad *Bolswards Nieuwsblad* was begin 2013 het volgende nieuwsbericht te lezen:

KUBAARD - Mei in koarte plechtichheid hat Kûbaard sneontemoarn betocht dat Petronella (Pytsje) Moens 170 jier lyn ferstoar yn Utert. Dizze bekende dichteres waard yn 1762 yn de pastorij fan Kûbaard berne en ferstoar yn 1843. Under oare mei it foardragen fan in gedicht fan Pytsje Moens en it ophingjen fan in krâns yn de strjitte dy't nei har neamd is, waard har postúm eare brocht.

Petronella Moens wie in tige ferneamde skriuwster yn de 17e en 18e ieu. Doe't se fjouwer jier wie waard Petronella troch in oanfal fan de bernepokken frijwol blyn. Dochs like dy handicap har ûntwikkeling amper te hinderjen. Hja drukte in wichtich stimpel op de Nederlânske literatuer.

Noch altyd wurde har lieten songen, ûnderoare yn de tsjerke fan Kûbaard. Neist skriuwster wie hja ek sjoernaliste en kaam op foar de emansipaasje fan froulju en joaden en makke se har sterk foar de ôfskaffing fan de slavehannel.

Petronella hie in bysûnder pittich karakter. Se waard dan ek wol Pytsje Potentaat neamd of de wilskrêftige. Sy waard troch histoarisi jierrenlang negearre mar sûnt 1980 is dat feroare. Yn de njoggentiger jierren fan de foarige ieu waard sels in byld fan har makke troch Kûbaarder keunstner Ineke Ekkers. Dat byld waard spitichgenôch net pleatst yn har berteplak mar yn Aardenburg (Seelân), wêr't hja ek in part fan har jeugd troch brocht.

Kûbaard woe har 170ste stjêrdei net sa foarby gean litte. Nei ôfrin fan it tradisjonele kofje oerke, wêrynt'ek de nije ynternetside fan it doarp presintearre waard, naam doarpsomropper Klaas Bijleveld de minsken mei foar de plechtichheid. De krâns waard ophongen troch de vice-foarsitter fan Doarpsbelang, Anneke Lageveen.

De voorlezing van Moens' gedichten bracht het lokale verkeer tot stilstand.

De ziel van de Gospelzanger

In een muzikaal erfgoedproject over het slavernijverleden in Friesland wordt uitgebreid stilgestaan bij de geschriften van Moens. Zij gaf met haar vriendin Adriana van Overstraten al in het begin van haar carrière blijk van haar compassie met het lot van de slaven. Ze ageerde tegen de slavenhandel en publiceerde als voorbeeld van een ideale maatschappij de exotisch-utopistische roman *Aardenburg, of de onbekende volksplanting in Zuid-Amerika* in 1817. Voor meer informatie verwijzen wij naar Erica Tervelde: www.ericatervelde.nl. 'Sporen van slavernij in Fryslân' in het projectboekje is geschreven door Ate de Jong.

Aardenburg,

Het stadje in Zeeuws-Vlaanderen waar Petronella Moens haar jeugd heeft doorgebracht, houdt onze dichteres in ere. De bekende bronzen buste, vervaardigd door Ineke Ekkers, geplaatst in 2001, vormt het begin van de Moens-omweg rond de Baafskerk. De panelen met afbeeldingen van Jacob

Cats en teksten van Petronella Moens uit *De twaalf maanden des jaars* (1810) waren door weer en wind beschadigd en bijna onleesbaar geworden.

De Stichting Cultureel Aardenburg heeft het initiatief genomen de perspex panelen te vervangen door aluminium platen, gesteund door roestvrij stalen staanders. Het resultaat is verbluffend mooi en zeker het bekijken waard.

Goed om te weten dat het borstbeeld en de Moens-omweg destijds het startsein vormden van een beeldenroute door de stad. In de uitgave *Aardenburg van alle kante. Een wandeling langs de natuur, de monumenten en de cultuur van een historische stad* wordt aandacht besteed aan Moens en de andere bezienswaardigheden.

Gedichten voor en over Petronella Moens

Peter Altena

Het belang dat tijdgenoten hechtten aan Petronella Moens blijkt uit het grote aantal gedichten dat aan haar is gewijd. Al heel vroeg in haar loopbaan dongen literaire genootschappen naar haar gunst: het lidmaatschap van een blinde dichteres gaf glans aan het genootschap, het lidmaatschap gaf uiteraard ook glans aan de uitverkoren dichter. Het Leidse genootschap 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' nam geen genoegen met het lidmaatschap van Moens, men wilde haar zelfs een plaats geven in het 'Pan Poëticon', de verzameling van portretten van dichters en dichtersessen die in de vergaderzaal van het genootschap de eeuwigheid met vertrouwen afwachtten.

In 1779 mislukte een poging tot portrettering deerlijk – gaf de uitverkoren portrettist De Roode niet thuis uit overwegingen van kwezelarij? Een verwijzing naar de satire *De menuet en de dominees pruik* (1772) van Betje Wolff, waarin een Kweselia optreedt? Deze (De) Roode mag niet verward worden met Michiel de Roode, een van de oorspronkelijke eigenaren van het 'Pan Poëticon', die al in 1771 overleed – en de belangrijkste man van het Leidse genootschap, Cornelis van Hoogeveen Jr, verontschuldigde zich bij Moens met onderstaand gedicht, waarvan het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (Hs 129 G 5) bevindt.

Vluchtertje
aen de
Voortreffelijke Dichteresse
Mejufvrouwe
Petronella Moens

Na een mislukt oogmerk van het Genootschap: Kunst wordt door Arbeid verkreegen, om haer WelEd. Afbeeldsel, ter vermeerdering van het Pan Poëticon Batavum, door den Kunstschilder Roode te doen vervaerdigen.

(Nota. de Bestuurders hebben goedgevonden dit Stukje aen haer WelEd. ter hunner ontschuldiging, te zenden.)

't Genootschap nam een Schilder aen
voor 't Pan Poëticon,
Een Man, die door zijn Kunstpenceel
lang veeler achting won.
Men dacht, als hij een wondre Moens
naer 't leven schetsen zou.
Trof hij gewis een' dubblen raem
bij ijdre braeve Vrouw.
Wij, hoogst genegen tot zijn' roem
verwijzen, wel te moê,

Apelles naneef over zee
naer 't hechte Bergen toe
Men dacht 'er werd aen 't vast bestek
naer eer en pligt voldaan;
Maer zie, een kwaekerachtig hart
maekt alle hoop tot waen.
Hij, die in 't eerst zoo vaerdig scheen
tot een bedrijf, zoo groot,
Legt, loom, Mevrouw Kweeselia
't Gereedschap in den schoot.
De koelte die ons thans genaekt,
dooft zijnen ijver uit,
En stremt Genootschaps eedle drift
en algemeen besluit.
Wat zal men nu? hoe wint men MOENS,
naer onzen wensch, in 't Pan?
ô Moens! geef zelf 't Genootschap raed.
Wij staen 'er schaemrood van.
Dan, wijt ons dit verzuim toch niet,
Vergeef ons in uw gunst
Het onvergeeflijk tijdsverzuim
van een de Roode's Kunst!
Een volgend jaer, zoo God u spaert,
verlangt ons oog gewis,
Aenbiddenswaerde Dichteres!
Uw eedle Beeldtenis

1779 zuiver in een oogenblik

Een goede bekende in de Moenskunde is de Vlaamse dichteres Maria van Ackere-Doolaeghe. In het openingsartikel van deze *Moensiana* wordt haar naam al genoemd. De aandacht die zij in 1872 de 'Hollandse dichteres' schonk, bleef in het Noorden niet onopgemerkt. De dominee-dichter Bernard ter Haar (1806-1880) bracht op zijn beurt weer hulde aan 'Vrouwe van Ackere' en via haar natuurlijk ook aan Petronella Moens. Ter Haars gedicht volgt hieronder:

Hollands blinde dichteres in België herdacht.

Aan Vrouwe van Ackere, geboren Doolaeghe.

De Vlaamsche dichteres, die 't ons verboeder Zuid
Aan haren zangtoon houdt gekluisterd,
Vergat niet, hoe ze vroeg naar 't lieflijk maatgeluid
Van Hollands dichtrenkoor met geestdrift had gekluisterd,
En plantte een bloeienden cypres
Op 't langgesloten graf der blinde zangeres,
Wier poëzie, schoon 't oog des lichaams was verdonkerd,
Van zonneglans doorspeeld, van licht en kleuren flonkert,
En vraagt aan Noord en Zuid, ons wijzende op haar graf,
De hulde der bewondring af.

Heb dank! Een achtbaar beeld riept gij terug in 't leven!
Maar 't licht der stralenkroon, haar door uw hand geweven,
Gaet in zijn weerglans u omzweven:
Want ook uw naam behoort aan 't Zuiden niet alleen;
Wat nog de zustervolken scheidet:
Der dichtren roem is de eer van beide;
Voor wie als dichter voelt zijn Noord en Zuid weer één!
Wie PETRONELLA MOENS bij 't nageslacht blijft roemen,
Zal ook met dankbren lof de Vlaamsche zangster noemen
En vlecht denzelfden krans om beider lijkbuis heen.

Nieuwe publicaties

- In het augustusnummer van jaargang 23 (2014), p. 22-29 van het *Historisch Nieuwsblad* introduceert Carla Boos het werk van Petronella Moens bij een groter publiek onder de kop: 'Bataven! Zijt eensgezind en trouw'. Zij besteedt vooral aandacht aan *De Vriendin van 't Vaderland*, het tijdschrift dat Moens in 1798 wekelijks geheel alleen vulde. Moens wordt geportretteerd als een patriotte die haar pamfletten en dichtwerken gebruikte als voertuig voor haar gedachten.
- In *Vooys. Tijdschrift voor letteren* 32 (2014), nr 1, p. 25-34 is een interessant artikel te vinden van Diana Denissen, 'De meerstemmige auteur. Het auteurschap van Maria Bosch, Aagje Deken en Betje Wolff', dat weliswaar slechts zijdelings de naam van Petronella Moens laat vallen, maar in een aantal opzichten de Moens-studie kan inspireren. Diana Denissen laat zich bij haar bestudering van het schrijfboek van Maria Bosch en Aagje Deken leiden door overwegingen, aangedragen door Marjorie Stone en Judith Thompson in hun boek *Literary Couplings. Writing Couples, Collaborators and the Construction of Authorship*. Stone en Thompson plaatsen kanttekeningen bij de mythe van het autonoom auteurschap. Diana Denissen acht die relativisering bijzonder gepast in de eeuw van de genootschappen, waarin juist de ideologie van de sociabiliteit dominant was. Die sociabiliteit komt op geheel andere wijze sterk naar voren bij de schrijfsterduo's, zoals Wolff en Deken. Wat voor de schrijvende duo's Bosch-Deken, Wolff-Deken waar is, is dat ook voor de duo's waartoe Petronella Moens behoorde.
- In *Spiegel der Letteren* 56 (2014), nr 3, p. 249-277, in het artikel 'Lang leve de dode dichter! Schrijversherdenkingen en literaire fancultuur rond 1800' bespreekt Lotte Jensen kort de betrokkenheid van Moens bij de bundel met lijkverzen bij de dood van Lukretia van Merken. Het is vooral voetnoot 14 die intrigeert.
- Bijzondere aandacht verdient de biografie die Dini Helmers schonk aan Catharina Rebecca Woesthoven: *Bilderdijs Odilde*. De uiterst nauwgezette en vlot geschreven biografie geeft een geheel ander beeld van 'Odilde' en mag in dat opzicht een daad van eenvoudige rechtvaardigheid heten. Het boek is te bestellen bij www.boekscout.nl. Een voorproefje van haar boek gaf Dini Helmers in een artikel in deze *Moensiana*.

Bilderdijs Odilde

Het leven van Catharina Rebecca Woesthoven

DINI M. HELMERS

Lezende savante!

KB webarchivering

Van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag kregen wij bericht dat de website www.petronella-moens.nl opgenomen wordt in een groot project van webarchivering, om de gegevens te behouden voor de toekomst. Websites bevatten vaak waardevolle informatie die niet analoog verschijnt en die ten gevolge van de grote 'omloopsnelheid' het risico loopt voorgoed verloren te gaan. Dat websites als 'digitaal erfgoed' het behouden waard zijn, is internationaal erkend in het Unesco Charter on the Preservation of the Digital Heritage uit 2003. Het signaleert dat digitaal erfgoed verloren dreigt te gaan en dat het bewaren daarvan voor gebruikers door de huidige en toekomstige generatie onderzoekers zeer urgent is.

Meer lezen?

De website www.petronella-moens.nl geeft een lijst van secundaire literatuur, waarbij de onderstaande titels nog verkrijgbaar zijn. Soms antiquarisch.

Ans J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens, De Vriendin van 't Vaderland*, Nijmegen, Vantilt 2000 (diss. Nijmegen 2000).

Ans J. Veltman-van den Bos en Jan de Vet (ed.), *Aardenburg, of de onbekende volksplanting in Zuid-Amerika*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001.

Bewerking van de gelijknamige roman van Petronella Moens uit 1817, voorzien van inleiding en aantekeningen.

Ans J. Veltman-van den Bos en Jan de Vet (ed.), *Par Amitié, De Vriendenrol van Petronella Moens*, Nijmegen, Vantilt, 2009.

In DBNL (Digitale Bibliotheek Nederlandse Letterkunde) zijn integrale teksten van de volgende primaire werken van Petronella Moens beschikbaar :

Hugo de Groot 1790

Liederen voor het vaderland 1792

Letter-kransje voor lieve en brave kinderen 1806

Mevrouw Veltman en hare voedsterlingen 1824

De jonge Sofia 1837

Van de volgende titels in DBNL zijn alleen scans beschikbaar:

's Menschen begin, midden en einde 1824

Klein geschenk aan de lieve Nederlandsche jeugd 1825

Letter-looveren, gestrooid voor mijne jonge landgenooten 1827

Mevrouw Leli  ndal en hare kinderen 1830

Zestal verhalen voor het ontluikend geslacht 1841

De kleine Suse Bronkhorst 1856

Bovendien bevat DBNL een groot aantal Moens-recensies o.a. uit *Vaderlandsche Letteroefeningen*. Nieuwe samenstelling van het bestuur:

Bestuur

Prof. dr J.V.V.M. de Vet, voorzitter

Dr P. Altena, secretaris

Dr A. Veltman-Van den Bos, penningmeester

Correspondentie-adres: Weezenhof 64-21, 6536 AV Nijmegen

Bijdragen kunnen worden gezonden aan: altenapsi@kpnmail.nl

Colofon

Auteurs die schreven in deze *Moensiana*:

Ans Veltman-Van den Bos

Dini Helmers

Rietje van Vliet

Peter Altena

Inhoud

Van de redactie	2
Ans Veltman-van den Bos, Petronella Moens en haar literaire vriendinnen	 3
Rietje van Vliet, De dominee en de blinde schrijfster. De beslissende jaren 1791-1792 voor de carrière van Petronella Moens	7
Dini Helmers, Catharina Rebecca Woesthoven en het Lykvers voor Petrus Nieuwland.....	16
Ans Veltman-van den Bos, Kostbaar kleinood	18
Nieuws uit de Moensgewesten	21
Peter Altena, Gedichten voor en over Petronella Moens	24
Nieuwe publicaties, nieuws, meer lezen	27